

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагогічных навук

БЕЛАРУСКАЯ КНИГА – ЯК МЫ ЯЕ РАЗУМЕЕМ?

Заканчэнне. Пачатак у № 3.

За савецкім часам беларускія навукоўцы так і не прыйшлі да згоды адносна тэрміна *беларуская кніга*, хоць назапашаны вопыт паспрыяў далейшым даследаванням і меў практычныя вынікі, звязаныя найперш з распрацоўкай паняцця *нацыянальны дакумент*. Агульныя палажэнні азначэння тэрміна *нацыянальны дакумент* і яго ўзаемаадносін з паняццем *беларусазнаўчы дакумент* упершыню былі выкладзены ў 1990-я гг. такімі аўтарамі, як І. Дрыга, В. Лявончыкаў, В. Бушуева, Л. Рабок, Л. Навіцкая, Р. Чыгірова, А. Мураўёва, Т. Рошчына. Важнае значэнне мела публікацыя ў 1995 г. калектыўнага артыкула «Да пытання вызначэння зместу паняцця “нацыянальны дакумент”» [1], дзе былі вылучаны наступныя прыкметы для ідэнтыфікацыі тэрміна.

- **Тэрытарыяльная** прыкмета акрэсліваецца месцам стварэння дакументаў: нацыянальнымі будучы дакументы, створаныя на тэрыторыі дзяржавы ці этнасу. Нацыянальная прыналежнасць дакумента, створанага на тэрыторыі дзяржавы (народа), вызначаецца з улікам змяненняў яе межаў у пэўныя гістарычныя перыяды. Вырашэнню пытанняў, звязаных з вызначэннем нацыянальнага дакумента па тэрытарыяльнай прыкмеце, будзе садзейнічаць гістарычны слоўнік населеных пунктаў Беларусі [2].

- **Мова** – гэта істотная адзнака этнічнага калектыву – народа, нацыі. Беларуская мова адназначна акрэслівае нацыянальную прыналежнасць дакумента. Нацыянальнымі будучы беларускамоўныя дакументы незалежна ад аўтарства, месца і часу стварэння. Нацыянальнымі трэба лічыць дакументы, цалкам ці часткова напісаныя або надрукаваныя на беларускай мове незалежна ад графічнай сістэмы.

- **Аўтарская** прыкмета таксама вельмі важная для вызначэння нацыянальнага дакумента. Аўтары Беларусі – прадстаўнікі ўсіх этнасаў (народаў), якія жывуць (жылі) на тэрыторыі Беларусі (беларусы, рускія, палякі, яўрэі, украінцы, татары, літоўцы і г. д.). Дакументы аўтараў Беларусі, якія створаны на яе тэрыторыі і за яе межамі (экстэрытарыяльнага паходжання) незалежна ад мовы, зместу і часу стварэння, з’яўляюцца нацыянальнымі. Могучы быць прадстаўлены як арыгінальнымі творами, так і перакладамі на іншыя мовы. Усе замежныя беларусы – прад-

стаўнікі беларускага этнасу, іх творчая дзейнасць – частка беларускай нацыянальнай культуры, а дакументы, створаныя імі, – нацыянальныя. “Нацыянальная база даных аўтарытэтных / нарматыўных запісаў”^{*} можа дапамагчы пры вызначэнні нацыянальнага дакумента па аўтарскай прыкмеце.

- Беларусазнаўчыя дакументы (**змястоўная** прыкмета) – гэта апублікаваныя і неапублікаваныя матэрыялы на любых носбітах, прысвечаныя Беларусі, незалежна ад мовы, месца стварэння і аўтарства. Значная частка беларусазнаўчых дакументаў створана на нашай зямлі на мове беларусаў аўтарамі – прадстаўнікамі Беларусі. Пры наяўнасці хоць адной з гэтых прыкмет беларусазнаўчы дакумент адначасова з’яўляецца нацыянальным. Аднак беларусазнаўчыя дакументы, створаныя за межамі Беларусі на іншых мовах аўтарамі, якія не маюць дачынення да Беларусі, не будучы нацыянальнымі дакументамі. Яны адносяцца да змястоўнай (беларусазнаўчай) экстэрыёрыкі.

Беларускія бібліяграфазнаўцы падыходзяць да тэрміна *нацыянальны дакумент* найперш як да аб’екта нацыянальнай бібліяграфіі, які спрабуюць ідэнтыфікаваць у адпаведнасці з гістарычнымі ці храналагічнымі перыядамі, абумоўленымі асаблівасцямі культурнага развіцця народа, пра што пісаў доктар педагогічных навук Васіль Лявончыкаў. Адначасова вучоны доўгі час працаваў над праблемай вызначэння тэрміна *беларуская кніга*, падвёўшы вынікі ў 2006 г. [3]. Сутнасць паняцця *беларуская кніга* навуковец разглядаў з пазіцыі кнігазнаўча-бібліяграфічных. За аснову для тлумачэння ён узяў такія тэрміны, як *этнонім*, *палітонім*, *тапонім*, што ў розныя гістарычныя перыяды выступалі галоўнымі сутнаснымі характарыстыкамі ў адносінах да паняцця *беларуская кніга*. Паводле В. Лявончыкава, гэтае паняцце носіць гетэрагенны (разнародны) характар і мае наступныя прыкметы: *сутнасныя* – мову, аўтарства, тэрыторыю, змест кнігі, а таксама *дадатковыя* – рэ-

^{*} **Нацыянальная база даных аўтарытэтных / нарматыўных запісаў** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.nlb.by/by/infarmatsyynyya-resursy/elektronnyya-infarmatsyynyya-resursy/zvodnyya-resursy-bibliyatek-belarusi/natsyyanalnaya-baza-danykh-a-taryetnykh-narmaty-nykh-zapisa>. – Дата доступу: 19.01.2022.

дакцыйнае, тэхнічнае і мастацкае выкананне твораў друку. У сваю чаргу аб'ём паняцця ахоплівае: 1) беларускамоўныя кнігі, выдадзеныя на тэрыторыі Беларусі і за яе межамі; 2) кнігі на іншых мовах (царкоўнаславянскай, лацінскай, рускай, польскай і інш.), напісаныя аўтарамі-беларусамі (ліцвінамі, заходнебеларусамі, беларусамі) і грамадзянамі Беларусі незалежна ад месца іх выдання; 3) пераклады кніг беларускіх аўтараў на іншыя мовы і кніг замежных аўтараў на беларускую; 4) кнігі, выдадзеныя выдавецтвамі і друкарнямі на тэрыторыі Беларускай дзяржавы і на беларускай этнічнай тэрыторыі, калі Беларусь не мела дзяржаўнасці.

Паняцце *беларуская кніга* ў адносінах да паняцця *нацыянальная кніга* ці *нацыянальны дакумент* калі-нікалі выступае сінонімам (*беларуская нацыянальная кніга, беларускі нацыянальны дакумент*), хоць ім і не з'яўляецца. *Нацыянальная кніга* ў большасці краін свету асэнсоўваецца як *палітанімічны* тэрмін, у адпаведнасці з гэтым *беларуская кніга* – *этнанімічны* тэрмін, які сведчыць пра аднясенне кнігі да пэўнага народа (нацыі), а не краіны.

Пад уплывам аўтаматызацыі сферы культуры, а таксама новай навуковай парадыгмы, скіраванай да кніжнай культуры, Нацыянальная бібліятэка Беларусі падрыхтавала спецыяльны зборнік навуковых артыкулаў “Нацыянальны дакумент як аб'ект дзейнасці бібліятэк Беларусі” (Мінск, 2010) пад рэдакцыяй Таццяны Кузьмініч, прысвечаных нацыянальнаму дакументу як культурнай каштоўнасці. Было зроблена падсумаванне вопыту навуковых бібліятэк краіны ў фарміраванні асобных калекцый нацыянальнага дакумента, іх захаванні, рэстытуцыі і кансервацыі. Паказаны асаблівасці бібліяграфічнай апрацоўкі нацыянальных дакументаў, фарміравання даведачна-пошукавага апарату, алгарытм атрымання электронных копіяў асобных відаў нацыянальных дакументаў і стварэння на іх аснове паўнатэкставых баз дадзеных.

У выніку тэрміналагічнае разуменне *нацыянальнага дакумента* было абагульнена прадстаўлена складальнікамі і аўтарамі выдання як гісторыка-культурная каштоўнасць Беларусі, якая адлюстроўвае дасягненні айчынай навукі, вытворчасці, адукацыі, узровень выдавецкай і паліграфічнай дзейнасці. У айчынай бібліятэчнай практыцы замацаваліся падыходы да вызначэння нацыянальнай прыналежнасці дакументаў па чатырох асноўных аспектах: *тэрытарыяльны* (дакументы, створаныя ў межах Рэспублікі Беларусь), *моўны* (дакументы, створаныя на тытульнай мове краіны, незалежна ад месца іх выхаду ў свет), *аўтарскі* (дакументы, створаныя прадстаўнікамі Беларусі, незалеж-

на ад месца выхаду ў свет і мовы дакумента), *змястоўны* (дакументы, прысвечаныя нашай краіне, незалежна ад моўнай прыналежнасці, аўтарства, тэрыторыі стварэння). Разам з тым названы пералік можа ўдакладняцца і пашырацца ў дачыненні да рукапісаў і старадрукаваных выданняў, нот, дысертацый, пры фарміраванні асобных калекцый.

Аналіз паняцця *нацыянальны дакумент* зрабіў таксама В. Лявончыкаў, які адзначыў, што ні адна з сутнасных прыкмет не з'яўляецца ўніверсальнай (самадастатковай), а толькі іх камбінацыя ці спалучэнне можа прывесці да становага выніку. Навуковец пацвярджае, што паняцце *нацыянальны дакумент* (як і *беларуская кніга*) мае гетэрагенны характар і змест яго ўключае наступныя сутнасныя прыкметы: *мову, аўтарства, тэрыторыю, змест*, а таксама дадатковыя; пры неабходнасці – рэдакцыйнае, тэхнічнае, мастацкае выкананне твораў друку. Аб'ём паняцця ахоплівае тыя самыя прыкметы, што былі ім вылучаны адносна тэрміна *беларуская кніга*. Такім чынам, пад тэрмінам *нацыянальны дакумент* разумеюцца дакументы: 1) выдадзеныя ў Беларусі (*тэрыторыя*); 2) выдадзеныя па-за межамі Беларусі на беларускай мове і беларускай тэматыкі (*мова і змест*); 3) напісаныя аўтарамі-беларусамі, грамадзянамі Беларусі, іх пераклады (*аўтарства*).

Для тлумачэння паняцця *нацыянальная кніга*, як заўважыла Таццяна Рошчына, заклапочаная практычнай неабходнасцю фарміравання поўнага рэпертуару беларускай кнігі для стварэння нацыянальнай бібліяграфіі дакументаў XVI–XVIII стст., павінен ужывацца комплексны падыход, а значыць, у яго аснове таксама павінна быць сукупнасць прыкмет: *тэрыторыя* з улікам усіх змяненняў, *мовы*, на якіх выдаваліся кнігі, *аўтарская прыналежнасць* (этнічнае паходжанне і нацыянальная самаідэнтыфікацыя) дзеячаў кнігі, *змест*, з выкарыстаннем некаторых іншых прыкмет – *прызначэнне* беларускаму чытачу, *арыентацыя* на беларускі рынак, *рысы нацыянальнай культуры ў афармленні*, арнаментыцы, графіцы і г. д. [4, с. 34].

Дыскусія, аднак, можа быць прадоўжаная, існуюць і іншыя погляды на рэтраспектыву бібліяграфічнага ўліку і працу з дакументнай плыню. Як прапануе, напрыклад, Валерый Герасімаў, неабходна змяніць прыярытэты і кіравацца не столькі тэрытарыяльна-дзяржаўным падыходам, колькі нацыянальна-экстэрытарыяльным: “*Нацыянальная кніга*, або інакш нацыянальны дакументны паток, раўнацэнна складаецца з тэрыёрыкі (тыя дакументы, што створаны на тэрыторыі краіны) і экстэрыёрыкі” [5, с. 149]. Кнігазнаўца лічыць, што нацыянальная – уся

змястоўная экстэрыёрыка (беларусіка): не толькі дакументы беларускай дыяспары, але і дакументы пра Беларусь, створаныя ў іншых краінах асобамі небеларускага паходжання і не на беларускай мове, гэтым самым яны становяцца аб'ектамі пісьменства і нацыянальнай бібліяграфіі абедзвюх краін (да прыкладу, працы замежных беларусістаў).

Нельга не заўважыць, што працэсы маркіравання культурнай дзейнасці, а ў кніжнай сферы асабліва, звязаныя з вялікімі цяжкасцямі, зацягваюцца, праходзяць пэўныя этапы сталасці і навуковага прызнання, як у выпадку з вызначэннем аб'ёму і зместу паняццяў *беларуская кніга* і *нацыянальны дакумент*, якія абмяркоўваліся не адно дзесяцігоддзе, а канцэптually рашэнні былі прынятыя зусім нядаўна [6]. Пра гэта можна меркаваць з наступнай заявы аўтарытэтных спецыялістаў Нацыянальнай бібліятэкі і Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі: «На сучасных навуковых асновах былі абгрунтаваны паняцці “нацыянальны дакумент”, “беларускі друк” і інш. Да ліку здабыткаў беларускай кніжнай культуры пачалі адносіць цэлыя пласты літаратуры, якую раней разглядалі як замежную, напрыклад, польскамоўныя і іншыя выданні. Завяршыўся на тэарэтычным узроўні вельмі складаны працэс ідэнтыфікацыі беларускага друку на працягу яго існавання як з'явы мультыэтнічнай, шматмоўнай і рознашрыфтовай. Новыя падыходы істотна пашырылі кола нацыянальных аўтараў і дакументаў» [7, с. 23].

Пры разглядзе беларускай кнігі як універсуму нацыянальнай культуры, выяўленні яе найважнейшых феноменалагічных характарыстык кампраміснае рашэнне пытанняў “усталявання сваіх” маркераў можа быць звязана з такой перспектыўнай даследчай катэгорыяй, як транскультурная стратэгія, асабліва значнай у сферы агульнай культурнай і навуковай спадчыны розных народаў. “Выкарыстанне гэтай стратэгіі, – як адзначаюць сучасныя філосафы, – дазволіць вывучаць культурную спадчыну, улічваючы ўзаемную ўцягнутасць культур у адзіную культурную прастору” [8]. Аднак кніжная культура, выступаючы своеасаблівай “транснацыянальнай прасторай”, як пра тое сведчаць і заходнееўрапейскія даследаванні ў галіне транснацыянальнай гісторыі кнігі [9], усё ж патрабуе вызначэння прасторавай ідэнтычнасці (падстаў і межаў), а таксама і больш глыбокага падыходу да разумення асаблівасцяў зместу паняцця *нацыянальнай кнігі*. У сувязі з гэтым узрастае навуковая важнасць метадалагічных падходаў, якія раскрываюць адзінства разнастайнасці “ландшафту” кніж-

най культуры, адлюстраванага ў прапанаванай мадэлі “колаў кніжнай культуры” Кшыштафа Міганя [10]. Польскі вучоны вылучае наступныя тыпы кніжнай культуры, прадстаўляючы іх па чарзе: *лакальны* тып (адміністрацыйная адзінка) – першае цэнтральнае кола; *рэгіянальна-краёвы* – другое кола; *нацыянальны* (у т. л. уключаецца дыяспара) – трэцяе кола; *транснацыянальны* (агульнамоўная, -гістарычная, -рэлігійная або -дзяржаўная традыцыя) – чацвёртае кола; *рэгіянальна-сусветны* – пятае кола; *усагульны*, або *сусветны*, – шостае завяршальнае кола. Такім чынам, кожны тып кніжнай культуры мае самастойнае поле існавання і даследавання (нібы ўнутры свайго кола) і “абкружаны” іншымі тыпамі культуры, узаемазвязаны з імі, складаючы адно цэлае прасторы і паняцця кніжнай культуры. Аднаводна кожнае “ўнутранае кола” – тып кніжнай культуры, схільны як да ўнутраных, так і да вонкавых уплываў, а значыць, мае не толькі сінкрэтычны (або гетэрагенны), але і транскультурны характар.

Уласна сфера кніжнай культуры, уся разнастайнасць яе культурна-тыпалагічных ландшафтаў знаходзяцца таксама пад уплывам розных фактараў развіцця чалавечага грамадства (палітычных, рэлігійных, эканамічных, тэхналагічных, навуковых) – з аднаго боку, з другога боку – кніжная культура ўдзельнічае ў развіцці соцыуму і ўплывае на яго. У цэлым перад намі паўстае складаная арганізаваная, шматузроўневая і нелінейная структура кніжнай культуры. І такі прыныцып разгортваецца ўжо на індывідуальным, лакальным узроўні пры характарыстыцы нацыянальнай кнігі.

Разглядаючы паняцце *беларуская кніга*, мы таксама прыходзім да высновы, што і яно ў аснове мае дваістую прыроду: у ім злучыліся эндагенныя і экзагенныя рысы развіцця беларускай кнігі, замацаваныя перш за ўсё ў мове і пісьме, а значыць – і ў кніжнай культуры. Захаваў і развіцце традыцыйнай беларускай кірылічнай кнігі было ўзаемазвязана з такой з'явай, як семіятызацыя, калі пад уздзеяннем знешніх фактараў для перадачы беларускай мовы на пісьме і ў друку на пэўных гістарычных этапах выкарыстоўвалася розная графіка (арабская, лацінская), што стварыла аснову для новай знакавай рэальнасці беларускай кнігі, спецыфічную і выключную толькі для яе.

Абедзве рысы (эндагенная і экзагенная) адлюстроўваюць сутнасныя прыкметы – мову і алфавіт, якія выкарыстоўваюцца пры вызначэнні паняцця *беларуская кніга*. І гэта толькі частка адказу на пытанне, калі акрэсліваецца змест паняцця *беларускаямоўная кніга*, што

ўключае традыцыйную кнігу, перададзеную кірылічнай графікай, або, як называў яе Вацлаў Ластоўскі, – “беларуская (крыўская) кніга”, а таксама семіятызаваную кнігу, перададзеную прышчэпленай графікай: арабскай, лацінскай, польскай – на беларускай мове. Выкарыстанне таго ці іншага алфавіта для перадачы беларускай мовы, аднак, не было суцэльнай калькай гэтага алфавіта, а пэўнай яго адаптацыяй. Адсюль – беларускі арабскі алфавіт (“беларуская арабіца”), беларускі лацінскі алфавіт (“беларуская лацінка”), якія ўжываюцца на тэрыторыі Беларусі з XVI ст.

Паняцце *беларуская кніга* можа ахопліваць таксама і кнігі, у якіх не выкарыстоўваецца беларуская мова, але яны створаны на тэрыторыі Беларусі (у часы першых дзяржаўных княстваў, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, II Рэчы Паспалітай...) мясцовымі аўтарамі, майстрамі каліграфамі, друкарамі, мастакамі, пераплётчыкамі і прызначаны для распаўсюджвання на гэтай тэрыторыі – гegraфічная прыкмета беларускага месца выдання (стварэння). У кнігах, выдадзеных на іншых мовах (не па-беларуску), найбольш праяўляецца іх полікультурны або транснацыянальны характар: яны выступаюць помнікамі кніжнай культуры адначасова розных народаў.

Праз раскрыццё зместу паняцця *беларуская кніга*, з улікам цэлага комплексу (або сукупнасці) сутнасных тыпалагічных прыкмет: *мова* (царкоўнаславянская, старабеларуская, лацінская, польская, беларуская, руская, іўрыт, ідыш, цюркская, арабская і інш.), *пісьмо* (кірылічнае, лацінскае, арабскае, габрэйскае і інш.), *тэрыторыя* (этнічная – у складзе іншых формаў дзяржаўнасці, нацыянальнай дзяржавы), *аўтарства* тэксту, афармлення, выканання (русіны, літвіны, беларусы і інш.), *прызначэнне* (для насельніцтва Беларусі), – выяўляецца феномен беларускай кнігі, паўстае адзінства разнастайнасці фіксаваных каштоўнасцей – універсум нацыянальнай культуры [11, с. 92], а таксама культурна-гістарычны тып – *беларуская кніга*, устойлівае якому надае менавіта глыбіня ідэнтыфікацыі (да індыўдуальнага ўзроўню тэксту – пісьмо-графіка – і кантэксту – мова-змест) як пастаянная форма дыскурсу ў эвалюцыі кнігі і традыцый кніжнай культуры Беларусі. Такім чынам, у складаным працэсе ідэнтыфікацыі беларускай кнігі, яе сутнасных тыпалагічных прыкмет могуць быць задзейнічаны і новыя падыходы, што дазваляюць вызначаць *беларускую кнігу* як з’яву мультыэтнічную, шматмоўную і рознашрыфтовую. І адну з галоўных роляў у падобных навуковых даследаваннях адыгрывае выкарыстанне метадалогіі вывучэння тыпаў

кніжнай культуры, а таксама транскультурнай стратэгіі, што паказваюць *беларускую кнігу* як своеасаблівы культурна-гістарычны тып.

Спіс літаратуры

1. **Чыгірова, Р. М.** Да пытання вызначэння зместу паняцця “нацыянальны дакумент” / Р. М. Чыгірова, А. М. Мураўёва, Т. І. Рошчына // Здабыткі. Дакументальныя помнікі на Беларусі. – Мінск : НББ, 1995. – С. 9–16.
2. **Рапановіч, Я. Н.** Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці / Я. Н. Рапановіч. – Мінск, 1977; Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. – Мінск, 1980; Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. – Мінск, 1981; Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1982; Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. – Мінск, 1983; Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. – Мінск, 1986.
3. **Лявончыкаў, В. Е.** Беларуская кніга: падыходы да вызначэння зместу і аб’ёму паняцця / В. Е. Лявончыкаў // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. – Мінск, 2006. – [Вып. 1], ч. 1. – С. 17–19.
4. **Рошчына, Т. І.** Да вызначэння паняцця “нацыянальны дакумент”: беларускія старадрукі (XVI–XVIII стст.) / Т. І. Рошчына // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. – Мінск, 2015. – Вып. 6. – С. 30–36.
5. **Герасімаў, В. М.** Нацыянальная кніга ў адзеле старадрукаў і рэдкіх выданняў Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь / В. М. Герасімаў // Нацыянальны дакумент як аб’ект дзейнасці бібліятэк Беларусі. – Мінск, 2010. – С. 146–158.
6. **Доўнар, Л. І.** Тыпалагічныя прыкметы і падыходы да вызначэння “беларускай кнігі” ў кантэксце сучасных даследаванняў кніжнай культуры / Л. І. Доўнар // Скориноўскія чтэння – 2019: сучасныя тэндэнцыі развіцця выдавецкага дела : матэр. IV Міждунар. форума, посвяаеннага Году малой родины и 20-летію кафедры редакцыйна-выдавецкіх тэхналогій БГТУ, 24–25 сент. 2019 г. / под ред. В. И. Куликовича, О. В. Шахаб. – Минск : БГТУ, 2019. – С. 17–21.
7. **Кузьмініч, Т. В.** Нацыянальная бібліяграфія і захаванне кніжнай спадчыны Беларусі / Т. В. Кузьмініч, А. В. Іванова // Матэр. Міжнар. кангрэса “500 гадоў беларускага кнігадрукавання”. XIII Міжнар. кнігазнаўчыя чытанні (Мінск, 14–15 верасня 2017 г.) : у 2 ч. – Мінск, 2017. – Ч. 1. – С. 15–28.
8. **Діанова, В. М.** Транскультурацыя як стратэгія изучення культурнага наследия: белорусские ландшафты / В. М. Діанова // Першы міжнар. кангрэс беларускай культуры (Мінск, 5–6 мая 2016 г.) : зб. матэрыялаў / гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 29–31.
9. **Lyons, M.** Pour une histoire transnationale du livre / M. Lyons, J.-Y. Mollier // Histoire et Civilisation du Livre. Revue internationale, VIII. – Genève : Librairie Droz S. A., 2012. – P. 9–20.
10. **Мігань, К.** Кніжная культура – спроба акрэслення паняцця як навуковай катэгорыі / К. Мігань ; пер. з пол. Л. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць : зб. навук. прац. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – [Вып. 3]. – С. 17–39.
11. **Доўнар, Л. І.** Беларуская кніга як універсум нацыянальнай культуры / Л. І. Доўнар // Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі : матэр. навук. канф., прысвечанай 35-годдзю БДУКМ (3 снежня 2010 г.) : у 2 т. / рэдкал.: М. А. Мажэйка (старшыня) [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – Т. 2. – С. 92–96.

